

KOŚCIÓŁ GRECKOKATOLICKI W MAŁOPOLSCE WSCHODNIEJ WOBEC WIELKIEGO GŁODU NA UKRAINIE W LATACH 1932-1933

Mieczysław Ryba

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
Instytut Historii, Katedra Świata Hiszpańskiego,
Polityki i Relacji Międzynarodowych

John Paul II Catholic University of Lublin,
Institute of History, Department of the Spanish World,
Politics and International Relations

e-mail: lipin@kul.lublin.pl

<https://orcid.org/0000-0002-6532-5987>

Streszczenie. Artykuł dotyczy działań Kościoła greckokatolickiego w Małopolsce Wschodniej w odniesieniu do Wielkiego Głodu na Ukrainie wywołanego polityką kolektywizacyjną Stalina na Ukrainie. Kościół greckokatolicki stał u spodu ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji Wschodniej, dlatego starał się reagować na wszystkie ważniejsze problemy polityczne dotyczące narodu ukraińskiego. Wielki Głód w latach 1932-1933 sztucznie wywołany przez Kreml, spowodował reakcję biskupów greckokatolickich, którzy jednoznacznie potępił zbrodniczą politykę Sowietów. Było to dobrze przyjęte przez kręgi polityczne w Polsce, jednoznacznie odrzucające komunizm. Tym niemniej w obliczu represyjnych działań Sowietów nie doszło do pojednania polsko-ukraińskiego w Rzeczpospolitej, mimo dużych wysiłków różnych ludzi zmierzających w tym kierunku. Jednym z najbardziej zaangażowanych osobistości w proces pojednania był biskup Grzegorz Chomyszyn.

Słowa kluczowe: Wielki Głód na Ukrainie; Andrzej Szeptycki; Grzegorz Chomyszyn; kolektywizacja; Kościół greckokatolicki

Kościół greckokatolicki na przełomie XIX i XX wieku był głównym inspiratorem procesów narodotwórczych w Galicji Wschodniej. Przez wiele lat duchowieństwo greckokatolickie stanowiło elitę ukraińskiego ruchu narodowego. W okresie międzywojennym biskupi tego obrządku czuli się odpowiedzialni

nie tylko za sprawy ściśle religijne, ale również polityczne¹. Stąd wielkie zainteresowanie galicyjskich grekokatolików w okresie międzywojennym tym, co działo się na tzw. Wielkiej Ukrainie. Tym bardziej warto się przyjrzeć, choćby w sposób przyczynkarski, reakcji tego Kościoła na tragiczne wydarzenia Wielkiego Głodu na Ukrainie sowieckiej w latach trzydziestych XX wieku.

PROBLEM GŁODU – REAKCJE POLITYKÓW

Wielki Głód na Ukrainie w latach 1932-1933 spowodowany był zbrodniczą polityką Stalina i jego współpracowników. Wydarzenia te działy się tuż za granicą II Rzeczypospolitej, co musiało prowokować różne reakcje wśród społeczności ukraińskiej zamieszkującej tereny II RP. Od czasu wojny polsko-ukraińskiej 1918-1919 w działaniach politycznych środowisk ukraińskich w Małopolsce Wschodniej Rzeczypospolita uznana została za głównego przeciwnika, z którym podejmowano walkę. Rosja sowiecka w tym czasie bardzo intensywnie grała kartą ukraińską, starając się poszerzać swoje wpływy na polskich Kresach. W wielu kręgach sympatie prosowieckie były bardzo silne i nie dotyczyło to tylko środowisk komunistycznych. Po wojnie polsko-bolszewickiej Sowietci stosowali specyficzną politykę wobec Ukraińców, dając im dość szeroką ofertę kulturalną, oczywiście w wydaniu komunistycznym. Z początkiem lat trzydziestych polityka sowiecka uległa zmianie. Promowanie ukraińkości zastąpiono brutalną rusyfikacją (sowietyzacją)². Uznano sytuację na Ukrainie sowieckiej za niekorzystną z punktu widzenia Kremla, obawiano się wzrostu nastrojów antykomunistycznych. Rozpoczęła się też całkowita kolektywizacja na wsi. Wielki Głód w latach 1932-1933 był ściśle powiązany z przymusową kolektywizacją³ i działaniami eksterminacyjnymi wobec Ukraińców⁴. Wszystko to było bacznie obserwowane przez polskie placówki dyplomatyczne w ZSRS⁵.

¹ Por. O.P. REYENT, O.P. LYSENKO, *Ukrayins'ka natsional'na ideya ikhrystyanstvo*, Kyuiv 1997 [O.П. РЕЄНТ, О.П. ЛИСЕНКО, *Українська національна ідея і християнство*, Київ 1997], s. 10; O. SHUBA, *Relihiya v etnonatsional'nomu rozvytku Ukrayiny*, Kyuiv 1999 [O. ШУБА, *Релігія в етнонаціональному розвитку України*, Київ 1999], s. 21; V. SERHIYCHUK, *Neskorena Tserkva*, Kyuiv 2001 [В. СЕРГІЙЧУК, *Нескорена Церква*, Київ 2001], s. 20-40.

² R. WYSOCKI, *Postawa społeczności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej wobec „wielkiego głodu” na Ukrainie w latach 1932-1933*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2005, nr 60, s. 456.

³ S. СТАХІВ, *Strata holodom*, Kyuiv 2002 [С. СТАХІВ, *Страпа голодом*, Київ 2002], s. 17.

⁴ Zob. *Głód i represje wobec ludności polskiej na Ukrainie 1932-1947. Relacje*, red. R. Dzwonkowski SAC, Lublin 2004.

⁵ Archiwum Akt Nowych, Ambasada RP w Moskwie, sygn. 45, k. 73-74.

Ludobójczy, sztucznie wywołany głód na Ukrainie bulwersował opinię publiczną w Polsce. Ukraińskie koła polityczne zaczęły organizować skomasowaną akcję protestacyjną⁶. Rozpoczęto akcję pomocową, która była blokowana przez władze sowieckie. Przesyłki żywnościowe, które dostarczane były ze wschodnich województw II Rzeczypospolitej, napotykały na ogromne trudności, czynione przez władze sowieckie⁷. Uciekinierzy byli zatrzymywani lub likwidowani na granicy z Polską, o czym informowała również ukraińska prasa katolicka⁸. Związana z biskupem stanisławowskim Grzegorzem Chomyszynem „Nowa Zoria” wskazywała, że tylko nieliczni uciekinierzy zdołali przekroczyć Zbrucz i dostać się do Polski⁹. Z napływającymi uciekinierami problem miały władze administracyjne polskie. Pojawiały się pomysły deportacji, przeciwko czemu protestowali posłowie ukraińscy (m.in. poseł Stepan Baran)¹⁰.

Informacje o głodzie w 1932 r. docierały również do kręgów ukraińskich na emigracji. Przedstawiciele Biura Zagranicznego Ukraińskiej Radykalno-Demokratycznej Partii (URDP) w grudniu 1932 r. zwrócili się do metropolity Szeptyckiego z prośbą o interwencję w związku z zaistniałą sytuacją. Powstający problem głodu określano jako sprowokowany przez Kreml, a nieszczęście narodu ukraińskiego zdefiniowano jako tragedię przewyższającą niewolę tatarską, zemstę Jaremy Wiśniowieckiego w czasie powstania Chmielnickiego, pogrom połtawski, czy też wojnę światową i głód z 1921 r. Przedstawiciele URDP wyrazili nadzieję, że międzynarodowy autorytet metropolity Szeptyckiego poruszy świat.

Rzeczywiście, Andrzej Szeptycki był pasterzem Kościoła unickiego, mającym bardzo dobre kontakty w świecie (wywodził się wszak z rodziny arystokratycznej). Był to również duchowny doskonale znający nauczanie społeczne papieży, odrzucających ideologię marksistowską jako wyraz radykalnego bezbożnictwa. We wspomnianym piśmie szefostwa Biura Zagranicznego URDP czytamy:

Waszego głosu, Najprzewielebniejszy Władko, wysłuchają wszyscy, zarówno wszyscy dostojnicy cerkiewni, jak i prasa światowa oraz międzynarodowe instytucje dobroczynne, które w porę będą mogły wysłać na Ukrainę bezstronne komisje ankietowe, sprawdzić na własne oczy, co się tam dzieje i poprzez działania podjęte w odpowiednim czasie uratować życie niejednemu tysiącowi ludzi. Dzięki Waszemu głosowi, Wielce Szanowny Arcypasterzu, rozwieje się obojętność całego chrześcijańskiego świata wobec tych

⁶ *Ukraińska akcja antysowiecka*, „Sprawy Narodowościowe” 1933, nr 4, s. 389.

⁷ R. WYSOCKI, *Postawa społeczności ukraińskiej*, s. 453.

⁸ „Nova Zorya” 25 travnya [„Нова Зоря” 25 травня] 1933, s. 2.

⁹ *Chuzhi korespondenty v Pol'shchi*, „Nova Zorya” [Чужі кореспонденти в Польщі, „Нова Зоря”] 30 III 1930, s. 59.

¹⁰ R. WYSOCKI, *Postawa społeczności ukraińskiej*, s. 455.

wielkich cierpień, jakich doznaje obecnie naród Ukrainy, i które nasila się w najbliższych miesiącach¹¹.

Duże wrażenie w kręgach Ukraińców zamieszkujących państwo polskie zrobiła samobójcza śmierć pisarza Mykoły Chwyłowego oraz byłego komisarza oświaty ludowej Mykoły Skrypnyka¹². Wydarzenia te miały miejsce w 1933 r. i dotyczyły postaci ściśle związanych z życiem kulturalnym i politycznym Ukraińców pozostających we władaniu państwa sowieckiego.

LIST PASTERSKI

Różne apele oraz akty desperacji niewątpliwie poruszały sumienie metropolity Lwowa, jak też innych biskupów grekokatolickich. Na ich reakcję wobec głodowego ludobójstwa na Ukrainie sowieckiej wpłynęły również zeznania uciekinierów, którzy w poszukiwaniu kromki chleba porzucali cały swój dobytek i przekraczali Zbrucz. Odpowiadając na straszliwe doniesienia, biskupi grekokatoliccy, ordynariusze: Andrzej Szeptycki, Grzegorz Chomyszyn, Jozafat Kocyłowski, oraz biskupi pomocniczy: Mykyta Budka, Grzegorz Łakota, Iwan Budka, Iwan Łatyszewski 24 lipca 1933 r., w dzień świętej Olgi, wydali list pasterski jednoznacznie potępiający działania władz sowieckich. List został podpisany jako dokument ukraińskiego episkopatu grekokatolickiego i skierowany był do wszystkich ludzi dobrej woli. Biskupi twierdzili, że Ukraina kona „w konwulsjach przedśmiertnych”, a ludność ginie śmiercią głodową. Sowiecki system, ich zdaniem, był „zbudowany na niesprawiedliwości, oszustwie, bezbożnictwie, deprawacji”, określili go mianem „ludożerczego systemu kapitalizmu państwowego”, który doprowadził całe rosyjskie państwo do zupełnej ruiny. Biskupi powołali się na nauczanie papieża Piusa XI, który „energicznie protestował przeciwko wszystkiemu, co w bolszewizmie sprzeczne z chrześcijaństwem, Bogiem, naturą ludzką, przestrzegając przed strasznymi konsekwencjami takich zbrodni cały świat katolicki”¹³. Przypomniano, że biskupi grekokatoliccy przyłączyli

¹¹ 14 grudnia 1932, Praga. Pismo przedstawicieli Biura Zagranicznego URDP do metropolity Andrzeja Szeptyckiego z prośbą o interwencję w związku z tragiczną sytuacją na Ukrainie sowieckiej, w: *Polska i Ukraina w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku*, t. 7: *Wielki Głód na Ukrainie 1932-1933*, red. J. Bednarek [i in.], Warszawa–Kijów 2008, s. 359.

¹² R. WYSOCKI, *Postawa społeczności ukraińskiej*, s. 456.

¹³ O reakcji Stolicy Apostolskiej na wydarzenia zob. *The Holy See Holodomor. Documents from the Vatican secret archives on the great famine of 1932-1933 in Soviet Ukraine*, ed. A.D. McVay, L.Y. Luciuk, Toronto 2011.

się do papieskiej krytyki komunizmu sowieckiego. Pasterze tej wspólnoty, na czele z metropolitą Szeptyckim, zauważyli, że zasadność potępienia komunizmu przez Kościół potwierdziła praktyka życia codziennego. Czytamy:

Dziś widzimy skutki postępowania bolszewików: położenie z dniem każdym staje się straszniejsze. Wobec takich zbrodni niemiej natura ludzka, krew ścina się w żyłach. Bezsilni, by okazać jakąkolwiek pomoc materialną konającym braciom, wzywamy wiernych naszych, by modlitwą, postem, żałobą powszechną, ofiarami i wszelkimi możliwymi dobrymi uczynkami życia chrześcijańskiego błagali pomocy z nieba, gdy na ziemi nie ma żadnej nadziei na pomoc ludzką. Przed światem całym znów protestujemy przeciwko prześladowaniu maluczkich, ubogich, słabych i niewinnych, gnębieli zaś oskarżamy przed sądem Najwyższego. Krew robotników, którzy w głodzie orali czarnoziem Ukrainy, wzywa o pomstę do nieba i głos zgłodniałych żniwiarzy doszedł do Pana Sabaoth.

Dalej biskupi zwrócili się do społeczności międzynarodowej i do ludzi dobrej woli z prośbą o reakcję na ludobójcze działania Sowietów.

Wszystkich chrześcijan całego świata – czytamy – wszystkich wierzących w Boga, szczególnie wszystkich robotników i włościan, a przede wszystkim wszystkich rodaków naszych prosimy przyłączyć się do tego głosu protestu i bólu, i roznieść go w najdalsze kraje świata. Wszystkie radiostacje prosimy roznieść nasz głos po całym świecie, może dojdzie do ubogich chat konających z głodu włościan. Niech przed straszną śmiercią, wśród okrutnych cierpień głodu będzie bodaj małą pociechą, że bracia ich wiedzieli o ich strasznym losie, boleli nad nimi, cierpieli i modlili się za nich¹⁴.

Był to bardzo mocny głos ukraińskich pasterzy Kościoła, który odbił się echem tak w prasie, jak i wśród wiernych. Był on odczytany w wielu parafiach archidiecezji lwowskiej, diecezji stanisławowskiej i przemyskiej. Idąc śladem apeli biskupów, w niektórych parafiach miejscowi księża zarządzili żałobę i modlitwy wspólnotowe¹⁵. Niektórzy księża greckokatolicycy organizowali posty w intencji ofiar głodu¹⁶.

¹⁴ 9 sierpnia 1933, Lwów. Fragment sprawozdania Urzędu Wojewódzkiego we Lwowie za lipiec 1933 r. zawierający m.in. list pasterski episkopatu greckokatolickiego w sprawie głodu na Ukrainie, w: *Polska i Ukraina w latach trzydziestych*, s. 621-625.

¹⁵ 19 sierpnia 1933, Dolina. Informacja starosty dolińskiego dla wojewody stanisławowskiego o liście pasterskim episkopatu greckokatolickiego w sprawie prześladowań i głodu na Ukrainie oraz o ustanowieniu ukraińskiej żałoby narodowej w Czochańach, w: *Polska i Ukraina w latach trzydziestych*, s. 629-631.

¹⁶ Tamże, s. 629.

Biskupi starali się zaktywizować społeczeństwo ukraińskie zamieszkujące terytorium II Rzeczypospolitej oraz sprawnie zablokować skuteczność kampanii propagandowej komunistów na Kresach Wschodnich. Z punktu widzenia władz państwowych polskich była to sytuacja korzystna, wszak destabilizacja Kresów to był bardzo poważny problem w okresie międzywojennym. Pojawiła się również nadzieja na ewentualne pojednanie polsko-ukraińskie. Przy tak gigantycznych zbrodniach sowieckich położenie Ukraińców w Polsce wydawało się obiektywnie bardzo dobre. Współdziałanie wobec wspólnego, sowieckiego zagrożenia wydawało się potrzebą chwili.

List biskupów greckokatolickich z 24 lipca 1933 r. wydrukowany został w prasie religijnej¹⁷. Dzień później, 25 lipca, Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna zorganizowała spotkanie kilkudziesięciu organizacji politycznych, społecznych, gospodarczych i kulturalnych, na którym powołano Ukraiński Komitet Pomocy Ukrainie Radzieckiej¹⁸.

Wygląda na to, że apele biskupów greckokatolickich spotkały się z odzewem w terenie. Wiece protestacyjne objęły wszystkie województwa wschodnie. Zaczęto zbierać pieniądze, organizowano komitety powiatowe. Ludność ukraińska inspirowana kazaniem księży greckokatolickich znosiła żywność i różne produkty, które były dostarczane na punkty graniczne, jednakże władze sowieckie najczęściej wszystko konfiskowały¹⁹. Należy pamiętać, że Sowietom stanowczo zaprzeczali doniesieniom o głodzie w swoim państwie²⁰.

PRÓBY POLSKO-UKRAIŃSKIEGO POJEDNANIA

Wydawało się, że wydarzenia na Ukrainie sowieckiej będą skłaniać przywódców ukraińskich do pojednania z Polakami. Praktycznie wszystkie ukraińskie koła polityczne potępiły działania bolszewików. Komuniści zachowali znaczące milczenie,

¹⁷ *Słowo do nashykh chytachiv*, „Ukrayins'kyu Beskyd” [*Слово до наших читачів*, „Український Бескид”] 10 XII 1933, s. 1.

¹⁸ R. WYSOCKI, *Postawa społeczności ukraińskiej*, s. 458. W wydanej odezwie pisano: „Narodzie ukraiński, gdziekolwiek bytujesz poza granicami Wielkiej Ukrainy, czy w Galicji, czy za Oceanem w Ameryce, czy na Wołyniu i Chełmszczyźnie, czy w dalekiej Australii, czy na Bukowinie i Besarabii, czy też w Chinach, czy na Zakarpaciu i na emigracji w Europie, czy też w gorącej Afryce – znikąd nie możesz spokojnie przypatrywać się wielkiemu nieszczęściu i mękom Twych braci ujarzmionych i głodzonych. Musisz uczynić wszystko, by ratować tym samym siebie, swe życie narodowe przed zagładą” (*Ukraińska akcja antysowiecka*, s. 391).

¹⁹ R. WYSOCKI, *Postawa społeczności ukraińskiej*, s. 459.

²⁰ Tamże.

ale i tu pojawiły się głosy zdecydowanego protestu²¹. Do wielkiego pojednania z Polakami jednak nie doszło. Ukraińskie koła polityczne były niezadowolone ze wstrzemięźliwej reakcji władz polskich na zaistniałą sytuację²². Był to czas odprężenia w stosunkach polsko-sowieckich. Wszak 25 lipca 1932 r. polska zawarła ze Związkiem Sowieckim pakt o nieagresji²³. Skomasowane ukraińskie akcje antysowieckie na ziemiach polskich nie były na rękę rządowi w Warszawie. Duży niepokój pojawił się w momencie zorganizowanego przez OUN 21 października 1933 r. zamachu na pracownika konsulatu sowieckiego we Lwowie²⁴. Nacjoniści ukraińscy starali się wykreować napięcie między Polską a Sowietami, widząc szansę dla siebie w wypadku wybuchu nowej wojny²⁵.

W kręgach bardziej umiarkowanych (UNDO) pojawiła się z czasem chęć dialogu z kręgami rządowymi Rzeczypospolitej. Inaczej było w przypadku skrajnych nacjonalistów (OUN). Ci ostatni oskarżali Polaków o współudział w ludobójstwie Ukraińców. W „Biuletynie Krajowej Egzekutywy OUN” pisano: „I tam ginie ludność ukraińska z głodu, albowiem Moskal za bezcen sprzedaje zboże ukraińskie za granicę. Tam również bez sądu rozstrzelują ludzi, wysyłają do więzień, katog

²¹ *Ukraińska akcja antysowiecka*, s. 389-390.

²² Dmytro Łewyckyj na forum sejmu polskiego mówił: „Tego naszego jednolitego stanowiska narodowego nie zmieni również fakt, że władza administracji publicznej Państwa Polskiego zabrania nam wypowiadać głośno protest przeciw tym strasznym faktom, jakie zaistniały obecnie na Ukrainie. Zabroniono ludności ukraińskiej obchodzić publicznie dzień ogólnonarodowej żałoby w dn. 29 października r.b. [...] Każdą wzmiankę w naszej prasie o obecnych stosunkach na Ukrainie Sowieckiej konfiskuje władza prokuratorska, w całym kraju idą masowe areszty prewencyjne z obawy przed antysowieckimi demonstracjami, a nawet w toku sądu doraźnego nad zabójcą sekretarza Konsulatu sowieckiego we Lwowie, Łemykiem, w dniu 30 ub. m. nie zezwolono obrońcom przytaczać faktów obecnego stanu na Ukrainie sow., chociaż obrona uważała doprowadzenie tych faktów jako konieczny warunek obrony dla młodzieńca, stojącego w obliczu grożącej mu śmierci” (*Ukraińcy. Ukr. Nacj. Dem. Objednannie. – Zatarę między U.N.D.O. i U.S.R.P. – Krajowa konferencja U.S.R.P. – Ukr. Narodnia Obnowa. – Wybory do rad miejskich w Małopolsce Wschodniej*, „Sprawy Narodowościowe” 1933, nr 6, s. 683-684).

²³ R. WYSOCKI, *Stanowisko władz i reakcje społeczne w II Rzeczypospolitej wobec Wielkiego Głodu na Ukrainie*, „Res Historica” 2011, nr 31, s. 132.

²⁴ Zamachu dokonał działacz OUN, Mykoła Łemyk. Tsentral’nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u L’vovi [TSDIAUL], f. 365, op. 1, sp. 36, ark. 1-2 [Центральний державний історичний архів України у Львові [ЦДІАУЛ], ф. 365, оп. 1, сп. 36, арк. 1-2].

²⁵ TSDIAUL, Shukhevych Stepan, advokat, f. 371, op. 1, sp. 8, k. 23 [ЦДІАУЛ, Шухевич Степан, адвокат, ф. 371, оп. 1, сп. 8, к. 23]. Zamachy terrorystyczne organizowane przez OUN nie znajdowały poparcia w Kościele greckokatolickim. M. RYBA, *Stanowisko ukraińskiego Kościoła greckokatolickiego wobec działań terrorystycznych ukraińskich nacjonalistów na początku lat trzydziestych XX w.*, „Teki Komisji Historycznej Towarzystwa Naukowego KUL” 2019, nr 1(16), s. 33-43.

i na skutek lodem Sołówek! Ludzie z piekła bolszewickiego uciekają i giną tyśmiacami, rozstrzelani przez straż graniczną na granicy Polski i Rumunii”²⁶.

Pozytywne reakcje z punktu widzenia polskiego można było odnotować w postawie Kościoła greckokatolickiego, mającego duży wpływ na ludność ukraińską zamieszkującą Małopolskę Wschodnią. Od wielu dziesięcioleci Kościół ten stanowił jądro ruchu ukraińskiego i był silnie skonfliktowany z Polakami²⁷. Jednocześnie antykomunistyczny kurs przybrał metropolita Andrzej Szeptycki, który wielokrotnie potępiał zbrodniczą ideologię i ustrój w Sowietach. W swoim liście pasterskim z 1936 r. mówił o sowieckim planie nałożenia na naród komunistycznego jarzma. Wskazywał na ogromne zakłamanie bolszewików, którzy mamili ludzi hasłem wyzwolenia warstw ubogich, a realnie sprowadzali ogromną nędzę. Metropolita potępiał również marksistowski ateizm, zwalczający chrześcijaństwo i Boga²⁸. Wykazywał fałsz propagandy komunistycznej, przestrzegał młodzież, by nie dała się zwieść. List przeciw komunizmowi był bardzo obszerny, analizy tam zawarte bardzo głębokie²⁹.

Jeszcze mocniej bolszewicki komunizm skrytykował biskup Grzegorz Chomyszyn. W liście pasterskim pisał:

Rosja była wielkim grobem, zewnątrz imponującym, ale w środku strasznym wulkanem. Po rozpadzie przekształciła się w królestwo antychrysta, stała się krainą strasznych i nieznanych dotychczas przestępstw, krainą zniszczenia, mordów i śmierci. Zamiast Rosji carskiej przyszła Rosja bolszewicka. Zamiast zamordowanego białego cara, gnębi naród car czerwony, zamiast dawnej carskiej policji, sprawuje swoją okrutną władzę „czerezwyczajka”. Cerkwie są albo zamknięte, albo zamienione w domy uciech i rozpusty. Duchowieństwo rozstrzelane, albo męczy się na Wyspach Sołowieckich na katordze, a które jeszcze pozostało, jest wyjęte spod wszelkiego prawa³⁰.

²⁶ Fragment „Biuletynu Krajowej Egzekutywy OUN za rok 1932 na Ziemiach Zachodnioukraińskich” dotyczący sytuacji w ZSRR, w: *Polska i Ukraina w latach trzydziestych*, s. 325.

²⁷ Zob. M. RYBA, *Proces ukraińzacji Kościoła greckokatolickiego w Galicji Wschodniej w pierwszym etapie posługi duszpasterskiej metropolity Andrzeja Szeptyckiego (1899-1919). U źródeł konfliktu religijnego i narodowościowego na kresach południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 35(2020), nr 1, s. 275-290.

²⁸ A. SHEPTYTS'KYI, *Vshechnomu dukhovenstvu i virnym Bozhyy myr i arkhyyereys'ke blahoslovennya!*, w: A. SHEPTYTS'KYI, *Mytropolyt Andrey Szeptyckij, Twory-Opera (moralno-pastoralni)*, lipiec-wrzesień 1936, t. 56-58, Ryń 1983 [A. ШЕПТИЦЬКИЙ, *Всечесному духовенству і вірним Божий мир і архієрейське благословення!*, w: А. ШЕПТИЦЬКИЙ, *Твори слуги Божого митрополита Андрія Шептицького*, липень-вересень 1936, t. 56-58, РИМ 1983], s. 275.

²⁹ Tamże, s. 276-289.

³⁰ G. CHOMYSZYN, *Dwa królestwa*, tłum. M. Siudak, red. I. Pełechatyj, W. Osadczy, Kraków 2017, s. 249.

Jak widzimy, Cerkiew greckokatolicka w Małopolsce Wschodniej pośrednio była zmuszona współdziałać z rządem polskim walczącym z wpływami bolszewickimi. Ograniczenie i demaskacja agitacji komunistycznej leżała w bezpośrednim interesie państwa polskiego, jak i ukraińskiego duchowieństwa greckokatolickiego.

Największym zwolennikiem pojednania z Polakami w tym czasie był biskup stanisławowski Grzegorz Chomyszyn³¹. Patrząc na to, co dzieje się za Zbruczem, zdawał sobie doskonale sprawę, że nie ma dla Ukraińców dobrej alternatywy dla współpracy z Polakami. W tym kontekście skrytykował absurdalną i destrukcyjną politykę nacjonalistów ukraińskich, odrzucających wszelkie próby pojednania z Polakami. Władyka stanisławowski zdawał sobie sprawę, że alternatywą dla takiej drogi pojednania jest sowietyzacja całej Ukrainy, która łączyć się musiała z niewyobrażalnymi cierpieniami narodu. Chomyszyn wchodził w realny dialog z Polakami, krytykując wszelkie przejawy egoizmu narodowego również po polskiej stronie. Czasopismo „Nowa Zoria”, wydawane pod auspicjami biskupa stanisławowskiego, krytykowało cynizm polskich kręgów politycznych uznających głód na Ukrainie wywołany przez Sowietów jako szansę umożliwiającą ekspansję polską w kierunku Morza Czarnego. Takie podejście było nie do przyjęcia z moralnego punktu widzenia³².

Tym bardziej biskup Chomyszyn krytykował pogański nacjonalizm ukraiński inspirowany myślą Dmytro Doncowa (OUN). Bardzo szeroko ujął ten problem w dokumencie zatytułowanym „Problem ukraiński”, gdzie określał ten nurt mianem satanizmu. Postawę Chomyszyna dostrzegali Polacy, mając nadzieję na pojednanie. W jednym z artykułów na łamach „Spraw Narodowościowych” czytamy: „Z polskiego punktu widzenia interesującym jest zagadnienie, czy broszura ks. Chomyszyna to tylko głos wołającego na puszczy, czy też kropla drażniąca kamień. Jest rzeczą zupełnie zrozumiałą, że musiała w ukraińskiej społeczności wywołać niejeden odruch niechętny, ale tylko walka i to gwałtowna może wstrząsnąć duszą narodu i stworzyć odmienną od dotychczasowej konstruktywną, państwowotwórczą psychikę”³³.

³¹ Por. M. RYBA, *Biskup Grzegorz Chomyszyn – zwolennik normalizacji stosunków ukraińsko-polskich w okresie międzywojennym*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2020, t. 113, s. 383-394; por. *Church, spirituality, nation: the ukrainian greek-catholic church in the social live of Ukraine*, Collective monograph, Lviv–Toruń 2020, s. 4.

³² *Pol'skyy konserwatyzm u vidnoshenni do Ukrayiny*, „Nova Zorya” [Польський консерватизм у відношенні до України, „Нова Зоря”] 3 IX 1933, s. 2.

³³ S.Ł., *Grzegorz Chomyszyn Biskup Stanisławowski: „Problem Ukraiński”, „Sprawy Narodowościowe” 1933, nr 2/3, s. 296.*

PODSUMOWANIE

Kościół greckokatolicki w Polsce zareagował bardzo żywiłowo na doniesienia o ludobójczej polityce Kremla wobec ludności ukraińskiej. Wydano specjalny list pasterski potępiający działania Sowietów, organizowano pomoc materialną, zarządzano akcje modlitewne itd. Od tej pory komunizm wśród grekokatolików jawił się jako przejaw ogromnego zła, z którym trzeba walczyć. W dalszych latach ukazało się kilka dokumentów biskupów ukraińskich potępiających komunizm i nawołujących do odrzucenia agitacji komunistycznej. Wszystko to było zbieżne z polityką państwa polskiego wobec komunistów. Władze państwowe miały nadzieję, że tragedia Ukraińców z Zbrucza skłoni ukraińskie czynniki polityczne, religijne i społeczne do bardziej ugodowej postawy wobec państwa polskiego.

Wielka tragedia na tzw. Wielkiej Ukrainie nie spowodowała jednak pojednania z Polakami. Wyjątkiem była tu postać biskupa Grzegorza Chomyszyna, który doskonale zdawał sobie sprawę, że konflikt ukraińsko-polski jest na rękę Sowietom i że jego skutkiem może być jeszcze większa tragedia narodu ukraińskiego. Władysław Stanisławowski w sposób pełny wyciągnął wnioski z doświadczeń Wielkiego Głodu lat 1932-1933 i konsekwentnie dążył do pojednania polsko-ukraińskiego.

Oczywiście, niniejszy artykuł nie wyczerpuje tematu. Z pewnością można by wszystko osadzić w o wiele szerszym kontekście źródłowym (literatura ukraińska dotycząca wielkiego głodu jest dość liczna), jednakże nie można było tego zrobić z uwagi na naturalne ograniczenia co do objętości tekstu. Zasadne jest o wiele poważniejsze potraktowanie tej problematyki, włącznie z napisaniem osobnej monografii, która pokaże różnorakie możliwe konteksty zaistniałych wydarzeń. Niniejszy artykuł jest zatem jedynie przyczynkiem do dalszych pogłębionych prac badawczych.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Akt Nowych

Ambasada RP w Moskwie, sygn. 45

Tsentrāl'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u L'vovi [TSDIAUL] (Центральний державний історичний архів України у Львові [ЦДІАУЛ])

f. 365, op. 1, sp. 36; f. 371, op. 1, sp. 8 (ф. 365, оп. 1, сп. 36; ф. 371, оп. 1, сп. 8)

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- CHOMYSZYN G., *Dwa królestwa*, tłum. M. Siudak, red. I. Pelechatyj, W. Osadczy, Kraków 2017.
- Chuzhi korespondenty v Pol'shchi*, „Nova Zorya” [Чужі кореспонденти в Польщі, „Нова Зоря”] 30 III 1930.
- Głód i represje wobec ludności polskiej na Ukrainie 1932-1947. Relacje*, red. R. Dzwonkowski SAC, Lublin 2004.
- Ł.S., *Grzegorz Chomyszyn Biskup Stanisławowski: „Problem Ukraiński”*, „Sprawy Narodowościowe” 1933, nr 2/3.
- Pol'skyu konservatyzm u vidnoshenni do Ukrayiny*, „Nova Zorya” [Польський консерватизм у відношенні до України, „Нова Зоря”] 3 IX 1933.
- Polska i Ukraina w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku*, t. 7: *Wielki Głód na Ukrainie 1932-1933*, red. J. Bednarek [i in.], Warszawa–Kijów 2008.
- ШЕПТЫТСЬКИЙ А., *Vschesnomu dukhovenstvu i virnym Bozhyu myr i arkhyereys'ke blahoslovennya!*, w: А. ШЕПТЫТСЬКИЙ, *Mytropolyt Andrej Sheptyckyj, Twory-Opera (morlano-pastoralni)*, t. 56-58, Rym 1983 [ШЕПТИЦЬКИЙ А., *Vschesnomu dukhovenstvu i virnym Bozhyi mir i archierejs'ke blahoslovennya!*, w: А. ШЕПТИЦЬКИЙ, *Твори слуги Божого митрополита Андрія Шептицького*, липень–вересень 1936, t. 56-58, Рим 1983].
- Slovo do nashykh chytachiv*, „Ukrayins'kyu Beskyd” [Слово до наших читачів, „Український Бескид”] 10 XII 1933.
- Ukraincy. Ukr. Nacj. Dem. Objednannje. – Zatarg między U.N.D.O. i U.S.R.P. – Krajowa konferencja U.S.R.P. – Ukr. Narodnia Obnova. – Wybory do rad miejskich w Małopolsce Wschodniej*, „Sprawy Narodowościowe” 1933, nr 6.
- Ukraińska akcja antysowiecka*, „Sprawy Narodowościowe” 1933, nr 4.
- OPRACOWANIA
- Church, spirituality, nation: the ukrainian greek-catholic church in the social live of Ukraine*, Collective monograph, Lviv–Toruń 2020.
- СТАХІВ С., *Strata holodom*, Kyiv 2002 [СТАХІВ С., *Страда голодом*, Київ 2002].
- REYENT O.P., LYSENKO O.P., *Ukrayins'ka natsional'na ideya ikhrystyanstvo*, Kyiv 1997 [РЕЄНТ О.П., ЛИСЕНКО О.П., *Українська національна ідея і християнство*, Київ 1997].
- RYBA M., *Biskup Grzegorz Chomyszyn – zwolennik normalizacji stosunków ukraińsko-polskich w okresie międzywojennym*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2020, t. 113, s. 383-394.
- RYBA M., *Proces ukrainizacji Kościoła greckokatolickiego w Galicji Wschodniej w pierwszym etapie posługi duszpasterskiej metropolity Andrzeja Sheptyckiego (1899-1919). U źródeł konfliktu religijnego i narodowościowego na kresach południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 35 (2020), nr 1, s. 275-290.
- RYBA M., *Stanowisko ukraińskiego Kościoła greckokatolickiego wobec działań terrorystycznych ukraińskich nacjonalistów na początku lat trzydziestych XX w.*, „Teki Komisji Historycznej Towarzystwa Naukowego KUL” 2019, nr 1(16), s. 33-43.
- SERHIYCHUK V., *Neskorena Tserkva*, Kyiv 2001 [СЕРГІЙЧУК В., *Нескорена Церква*, Київ 2001].

SHUBA O., *Relihiya v etnonatsional'nomu rozvytku Ukrainy*, Kyiv 1999 [ШУБА О., Релігія в етнонаціональному розвитку України, Київ 1999].

The Holy See Holodomor. Documents from the Vatican secret archives on the great famine of 1932-1933 in Soviet Ukraine, ed. A.D. McVay, L.Y. Luciuk, Toronto 2011.

WYSOCKI R., *Postawa społeczności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej wobec „wielkiego głodu” na Ukrainie w latach 1932-1933*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2005, nr 60, s. 451-464.

WYSOCKI R., *Stanowisko władz i reakcje społeczne w II Rzeczypospolitej wobec Wielkiego Głodu na Ukrainie*, „Res Historica” 2011, nr 31, s. 125-145.

THE REACTION OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH IN EASTERN LESSER POLAND TO THE UKRAINIAN FAMINE IN 1932-1933

Abstract. The article concerns the activities of the Greek Catholic Church in the region of Eastern Lesser Poland in response to the Ukrainian Famine induced by Stalin's policy of collectivisation in Ukraine. The Greek Catholic Church was at the grass roots of the Ukrainian national movement in Eastern Galicia, so it sought to address all major political problems of the Ukrainian nation. The Holodomor of 1932-1933, which was purposefully triggered by the Kremlin, elicited a response from Greek Catholic bishops, who unequivocally condemned the villainous policy of the Soviets. This reaction was well received in Polish political circles that explicitly rejected communism. Nonetheless, in the face of Soviet repressions, no Polish-Ukrainian reconciliation took place in interwar Poland, in spite of intense efforts of various individuals. One of the more involved figures was Bishop Hryhorii Khomyshyn.

Keywords: Ukrainian Famine; Andrey Sheptytsky; Hryhorii Khomyshyn; collectivisation; Greek Catholic Church